

PROGRAM ODBUDOWY POPULACJI ZWIERZINY DROBNEJ W WOJEWÓDZTWIE MAZOWIECKIM

WFOŚiGW w Warszawie

Warszawa 2011

wz Przewodniczący
Zarządu Okręgowego PZŁ
w Warszawie
[Signature]
dr inż. Wojciech Nieplak

instrukt. ZO PZŁ
w Warszawie
[Signature]
mgr inż. Przemysław Miron

SPIS TREŚCI

I.	Wstęp	3
II.	Podstawy prawne Programu odbudowy populacji zwierzyny drobnej w województwie mazowieckim	5
III.	Diagnoza sytuacji zwierzyny drobnej w województwie Mazowieckim	7
	1. Zając	7
	2. Kuropatwa	8
	3. Bażant	10
IV.	Cel Programu i okres wdrażania	11
V.	Kierunkowe działania i planowane przedsięwzięcia	12
	1. Restytucja gatunków zwierzyny drobnej	12
	2. Redukcja liczebności drapieżników	14
	3. Poprawa warunków bytowania	17
	4. Edukacja ekologiczna i działania informacyjne	18
VI.	Budżet i plan finansowy	19
VII.	Zarządzanie Programem i system wdrażania	20
	1. Procedura zarządzania	20
	2. Kryteria dostępu	21
	3. Procedura wnioskowania	23
	4. Monitoring i ocena realizacji celów Programu	24
VIII.	Załączniki	
	1. Wniosek o przystąpienie do „Programu...”	26
	2. Zaświadczenie o przydatności obwodu łowieckiego...	31
	3. Charakterystyka gatunków zwierzyny drobnej...	34
	Piśmiennictwo	39

Wstęp

W okresie ostatnich dwudziestu lat w Polsce występuje wyraźny regres zwierzyny drobnej a w szczególności zająca i kuropatwy oraz bażanta, które jeszcze w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych występowały masowo i stanowiły ozdobę polskich pól, łąk i lasów. Nasilające się zmiany środowiskowe były zasadniczą przyczyną zaistniałej sytuacji. Presja człowieka na naturalne środowisko bytowania zwierząt dziko żyjących jest ogromna. Województwo mazowieckie jest jednym z najbardziej zróżnicowanych gospodarczo, ale i najbardziej dynamicznie rozwijających się województw. Rozwój aglomeracji warszawskiej i miast Mazowsza, rozwój infrastruktury, zwłaszcza infrastruktury komunikacyjnej, urbanizacja terenów będących do tej pory ostoją zwierzyny, zmiany zachodzące w rolnictwie przez tworzenie wielkoobszarowych gospodarstw rolnych, chemizację, mechanizację negatywnie wpływają na środowisko bytowania zwierzyny, szczególnie zwierzyny drobnej. Rozwój cywilizacyjny powodując duże zmiany w środowisku, rozregulował delikatne zależności między poszczególnymi elementami przyrody. Odcięto od siebie naturalne ekosystemy, powodując tym samym ich ubożenie. W warunkach współczesnych praktycznie nie występują biotopy naturalne z harmonijnym współistnieniem gatunków roślin i zwierząt.

Istotną przyczyną regresu zwierzyny drobnej jest brak agrocenoz stanowiących źródło pokarmu i osłonę (kuropatwa), kurczenie się bazy pokarmowej i zła jakość pokarmu na skutek zanieczyszczenia środowiska poprzez wprowadzanie ogromnej ilości związków chemicznych (np. nawozy mineralne, pestycydy w rolnictwie, metale ciężkie) szkodliwych dla organizmów żywych. Zastosowanie maszyn rolniczych niszczy ptasie legi i zabija młode osobniki między innymi zające i samy.

Oprócz wyżej wymienionych przyczyn spadku pogłowia zwierzyny drobnej bardzo istotną przyczyną jest drapieżnictwo - redukcja naturalna tych gatunków przez drapieżniki zarówno znajdujące się na liście zwierząt łownych (lis, jenot, borsuk, kuny, tchórz, norka amerykańska oraz szop prac), jak i na liście zwierząt chronionych (jastrząb gołębiarz, myszołów zwyczajny i myszołów włochaty, kruk, sroka, wrona siwa), a także przez zwiększającą się liczbę zdziczałych psów i kotów. Największym zagrożeniem jest bardzo wysoka liczebność lisa.

Na skutek wyżej wymienionych, najważniejszych przyczyn spadek liczebności zwierzyny drobnej w ostatnich 20 latach wynosi około: 60% - populacji zająca, 70% populacji

kuropatwy, 45% populacji bażanta. Sytuacja ta spowodowała, iż w zdecydowanej większości koła łowieckie wstrzymały polowania i podjęły działania na rzecz ratowania zwierzyny drobnej. Jednak dotychczasowe działania, w tym dokarmianie jesienno-zimowe, odstrzały drapieżników i walka z kłusownictwem, które są obecnie obowiązkowym minimum w walce o odbudowę populacji zwierzyny drobnej na Mazowszu okazują się niewystarczające. **Zaistniała niezwłoczna konieczność podjęcia intensywnych działań restytucyjnych w/w gatunków zwierzyny drobnej.**

Polski Związek Łowiecki już od 4 lat prowadzi akcje wsiedlania zwierzyny drobnej z wykorzystaniem środków publicznych i własnych w okręgach warszawskim i ciechanowskim a ze środków własnych PZŁ w okręgach ostrołęckim i radomskim. Zakres i intensywność tych akcji jest daleko niewystarczająca. Bezpieczny dla przetrwania na Mazowszu stan liczebny zagrożonych gatunków zwierzyny drobnej, można osiągnąć tylko dzięki intensyfikacji zasiedleń, zapewnieniu nowo wpuszczonej zwierzynie odpowiednich warunków bytowania, bazy żerowej i ochrony przed drapieżnikami. Komisja Hodowlana Warszawskiej Okręgowej Rady Łowieckiej przeprowadziła ankietę dotyczącą aktualnego stanu zwierzyny drobnej oraz skali restytucji w obwodach warszawskiego okręgu PZŁ. Z przeprowadzonego badania jednoznacznie wynika, że w przeważającej liczbie obwodów stan zajęcia, bażanta, a zwłaszcza kuropatwy jest bardzo niski. Najmniejszy spadek obserwuje się w przypadku bażanta, co związane jest z próbami jego restytucji w wielu obwodach. Należy podkreślić, iż na kosztowne dotychczasowe działania restytucyjne środki finansowe pochodzą w 68% z budżetów kół łowieckich, w 16% z dotacji funduszu ochrony środowiska, gmin i starostw, a w 16% z innych źródeł, które stanowią prywatne fundusze myśliwych i sponsorów.

Samorząd Województwa Mazowieckiego reprezentowany przez Departament Środowiska wspólnie z Polskim Związkiem Łowieckim (Zarządem Okręgowym w Warszawie) od 3 lat prowadzą działania edukacyjne dotyczące kryzysu zwierzyny drobnej. Przeprowadzono konferencje naukowe pod hasłem „Nauka Łowiectwu”. Dorobkiem konferencji było między innymi uświadomienie wielu środowiskom dramatycznej sytuacji zwierzyny drobnej i konieczności wszczęcia wszechstronnych działań zmierzających do zahamowania spadku jej liczebności i odbudowy populacji zajęcia, kuropatwy i bażanta. Dokonano opracowań na podstawie wykładów wygłoszonych na konferencjach. Opracowania wydano ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego jako serię książek: Część 1 – „Kryzys zwierzyny drobnej i sposoby przeciwdziałania”, Część 2 – „Zającowi na ratunek”, Część 3 –

„Drapieżnictwo na zwierzynie drobnej” i Część 4 – „Środowiskowe uwarunkowania kryzysu zwierzyny drobnej”.

Powyższe publikacje wykorzystano opracowując niniejszy Program.

Podstawy prawne Programu

„Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020” (aktualizacja) uchwalona została przez Sejmik Województwa Mazowieckiego w dniu 29 maja 2006 r. (Uchwała Nr 78/2006). Strategia stanowi dokument programowy i zarazem główne narzędzie polityki regionalnej, jak również punkt odniesienia do powstających na poziomie województwa dokumentów programowych i planistycznych. W swoich zapisach, Strategia odnosi się do uwarunkowań wynikających z przystąpienia Polski do Unii Europejskiej, określając politykę prorozwojową samorządu województwa, ukierunkowaną na pozyskiwanie i wykorzystywanie funduszy UE. Zgodnie ze strategią ochrona bioróżnorodności środowiska naturalnego i zachowanie środowiska naturalnego, to kierunki działań zmierzające do ochrony i rewaloryzacji środowiska przyrodniczego dla zapewnienia trwałego i zrównoważonego rozwoju województwa mazowieckiego.

Wśród planowanych kierunków działań dla osiągnięcia celu strategicznego „Poprawa spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej regionu w warunkach zrównoważonego rozwoju”, ujęto działanie 4.5. **Ochrona i rewaloryzacja środowiska przyrodniczego dla zapewnienia trwałego i zrównoważonego rozwoju.** Działania ochrony i rewaloryzacji środowiska obejmować będą m.in.: ochronę bioróżnorodności środowiska naturalnego i zachowanie w niezminionej formie siedlisk.

Pierwszy *Program Ochrony Środowiska Województwa Mazowieckiego* został przyjęty przez Sejmik Województwa Mazowieckiego Uchwałą Nr 118/2003 z dnia 15 grudnia 2003 roku. Obecnie obowiązujący *„Program Ochrony Środowiska Województwa Mazowieckiego na lata 2007 -2010 uwzględnieniem perspektywy do 2014 roku”* został uchwalony przez Sejmik Województwa Mazowieckiego Uchwałą Nr 19/07 w dniu 19 lutego 2007 roku. Głównym jego celem jest określenie polityki ekologicznej województwa a ponadto realizacja polityki ekologicznej państwa. W rozdziale 6 „Długoterminowa polityka na lata 2007–2014, cele i kierunki ochrony środowiska” przedstawiono cele długoterminowe i cele strategiczne, których podjęcie jest niezbędne dla poprawy stanu środowiska województwa mazowieckiego. Jako cel długoterminowy zapisano „**Ochrona dziedzictwa przyrody w szczególności bioróżnorodności**”.

Cele określone w w/w dokumentach wskazują m. in. na zachowanie i zwiększanie bioróżnorodności, ochronę bierną i czynną najcenniejszych zasobów i walorów środowiska przyrodniczego i przeciwdziałanie jego degradacji. Ponadto zwraca się uwagę na powszechną edukację ekologiczną, która przyczynia się do podnoszenia świadomości ekologicznej, co zwiększa skuteczność podejmowanych działań w zakresie ochrony środowiska.

W celu realizacji założeń programu oraz wyznaczonych kierunków, wymienionych w dokumentach strategicznych województwa mazowieckiego w dniu 9 października 2006 r. Sejmik Województwa Mazowieckiego podjął Uchwałę Nr 210/06 w sprawie „*Przyjęcia stanowiska Sejmiku Województwa Mazowieckiego dotyczącego Ramowego Programu Odbudowy Populacji Niektórych Gatunków Zwierzyny Drobnej*” w związku z przyjętym stanowiskiem Nr 5/06 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 9 października 2006 r., stanowiącym załącznik do ww. uchwały.

Podstawy współpracy między jednostkami Polskiego Związku Łowieckiego a samorządem województwa, w zakresie realizacji niniejszego Programu są określone w art. 34 ustawy z dnia 13 października 1995 r. Prawo łowieckie (tekst jednolity Dz. U. z 2005 r. Nr 127, poz.1066 z późn. zm.):

„*Art. 34. Do zadań Polskiego Związku Łowieckiego należy:*

- 1) prowadzenie gospodarki łowieckiej,*
- 2) troska o rozwój łowiectwa i współdziałanie z administracją rządową i samorządową, jednostkami organizacyjnymi Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe i parkami narodowymi oraz organizacjami społecznymi w ochronie środowiska przyrodniczego, w zachowaniu i rozwoju populacji zwierząt łownych i innych zwierząt dziko żyjących. [...]*”.

Organy Polskiego Związku Łowieckiego dostrzegając problem zmniejszania się populacji niektórych gatunków zwierzyny drobnej wydały określone przepisy:

- *Uchwała nr 26/2002 Naczelnej Rady Łowieckiej z dnia 23 kwietnia 2002 r. w sprawie programu poprawy warunków bytowania i rozwoju populacji kuropatwy i zająca szaraka,*
- *Zarządzenie nr 3/2002 Zarządu Głównego PZŁ z dnia 16 maja 2002 r., w którym w związku z ramowymi programami poprawy warunków bytowania zająca i kuropatwy zobowiązano wszystkie zarządy okręgowe do opracowania, wdrożenia i realizowania programów regionalnych,*
- *Zarządzenie nr 4/2003 Zarządu Głównego Polskiego Związku Łowieckiego z dnia 23 września 2003 r. w sprawie realizacji wytycznych zawartych w „Poradniku*

zagospodarowania łowisk polnych i gospodarowania podstawowymi gatunkami zwierzyny drobnej”.

Redukcja liczebności drapieżników do poziomu, który pozwoli na osiągnięcie zakładanych efektów Programu, może odbywać się w oparciu o obowiązujące zasady prowadzenia gospodarki łowieckiej, czyli według kryteriów określonych w rocznych planach łowieckich. Szczegółowe zasady sporządzania rocznych planów łowieckich są zawarte w rozporządzeniu Ministra Środowiska z dnia 13 listopada 2007 r. w sprawie rocznych planów łowieckich i wieloletnich łowieckich planów hodowlanych (Dz. U. Nr 221, poz. 1646).

Diagnoza sytuacji zwierzyny drobnej w województwie mazowieckim

Populacje podstawowych gatunków zwierzyny drobnej (tj. zająca, kuropatwy, bażanta) w przeszłości odznaczały się wysoką liczebnością, przez co stanowiły pierwszoplanowe składniki biocenoz polnych i polno-leśnych. Różnego rodzaju czynniki redukcyjne spowodowały, że ich liczebność na przestrzeni ostatnich 30 lat zmniejszyła się do takiego poziomu, który na dzień dzisiejszy należy uznać za wysoce alarmujący i zmuszający do podejmowania przedsięwzięć, mających na celu ratowanie tych elementów naszej fauny. W przeciwnym razie, już niedługo będzie można mówić o zającu, kuropatwie, bażancie jako o gatunkach ginących lub w najgorszym przypadku o zbliżających się do granicy nawet całkowitego wyginięcia.

Zajac

Zajac był do niedawna najliczniejszym i ważnym także z gospodarczego punktu widzenia gatunkiem zwierzyny drobnej. Wprawdzie nawet w latach wysokiej liczebności okresowo następowały spadki stanu, szybko jednak były rekompensowane przez wysoką rozrodczość w następnych sezonach. Za okresowe i krótkotrwałe spadki liczebności odpowiedzialne były przede wszystkim abiotyczne czynniki środowiska, tj. głównie warunki pogodowe w okresie rozrodczym. Od początku lat osiemdziesiątych zaznaczył się niestety zdecydowany, i co gorzej, trwały spadek liczebności populacji. Sytuacji tej nie poprawił nawet jednorazowy wzrost liczebności w 1984 r.

Śmiertelność zający jest bardzo duża. Na terenie Polski określono roczną śmiertelność osobników dorosłych na poziomie około 20% w okresie rozrodu i około 5% w okresie zimy. Zające młode w okresie od urodzenia do jesieni giną w około 70%. Lista potencjalnych

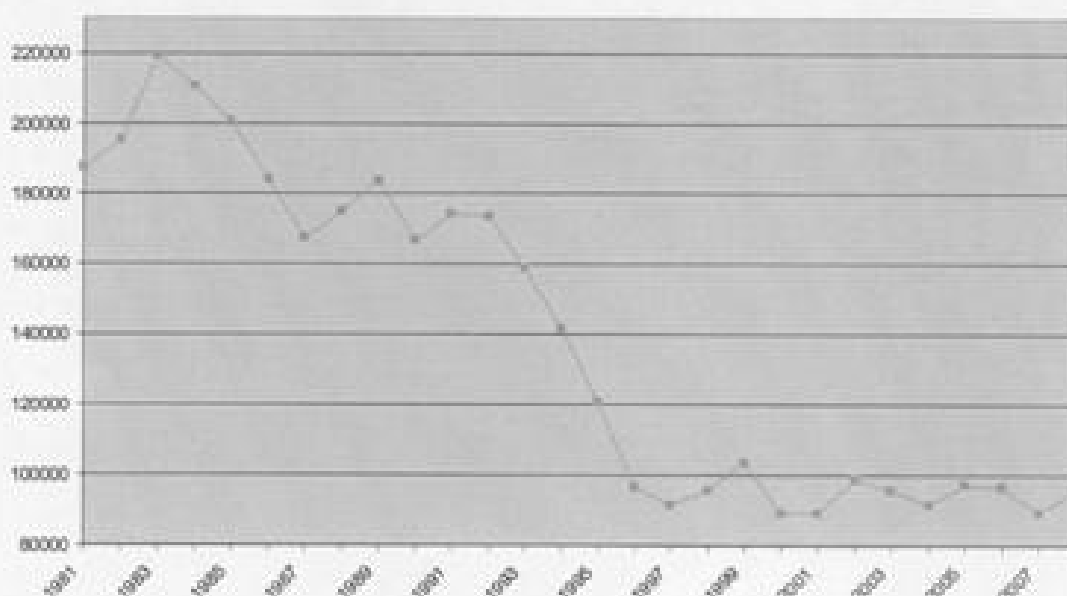
drapieżników zajęcia jest bardzo długa. Należą do niej wszystkie ssaki drapieżne, w tym gatunki synantropijne (psy i koty) oraz duże ptaki drapieżne. W przypadku młodych osobników mogą pojawić się takie gatunki jak bocian (badania litewskie) oraz ptaki krukowate (kruk, sroka).

Istotne przyczyny spadku liczebności populacji to choroby zakaźne takie jak choroba krwotoczna (EBHS) (Nauka Łowiectwu – Zającowi na ratunek, Dziedzic 2008), pastereloza, kokcydioza oraz bruceloza i robaczycyca. Ważnym czynnikiem śmiertelności jest również działalność człowieka (śmiertelność powodowana przez pracujące maszyny rolnicze w polach „koszenie łąk oraz wypadki drogowe).

W wyniku powyższego, **spadek liczebności** tego gatunku na terenie województwa mazowieckiego w ostatnich prawie 30 latach wyniósł średnio około **45-60%**.

Sytuację tę przedstawia wykres zmian w liczebności populacji zajęcia na przestrzeni minionych lat na terenie Mazowsza (Stacja Badawcza PZŁ Czempień 2009).

Stan populacji zajęcia
w latach 1981-2008

Kuropatwa

W latach sześćdziesiątych kuropatwa była najliczniejszym gatunkiem zwierzyny drobnej. Ptak ten występował bardzo licznie nie tylko w centralnej, ale również w zachodniej części kraju. Kuropatwa jest bardzo wrażliwa na warunki pogodowe zimą i w okresie długotrwałych i śnieżnych zim śmiertelność może wynosić nawet do 80% stanu jesiennego, jednak zawsze

wówczas w bardzo krótkim czasie liczebność wracała do stanu poprzedniego dzięki wysokiemu przyrostowi zrealizowanemu w latach następnych. Największy gwałtowny spadek liczebności kuropatw nastąpił po wyjątkowo ostrej zimie 1979/1980. Na skutek niekorzystnych warunków w następnym okresie lęgowym nie nastąpił wyraźny wzrost stanu. Wprawdzie od sezonu 1981/1982 liczebność kuropatw powoli wzrastała, jednak nigdy nie osiągnęła poprzedniego poziomu. Kolejny wyraźny spadek nastąpił w sezonie 1985/1986 i pogłębiał się aż do sezonu 1987/1988 (Panek 1991). Wszystko wskazuje jednak na to, że po ostatniej bardzo niewielkiej poprawie sytuacji w roku 1994, trwający do dziś stały spadek stanów kuropatw nie rokuje nadziei na poprawę bez zdecydowanej ingerencji ze strony kół łowieckich.

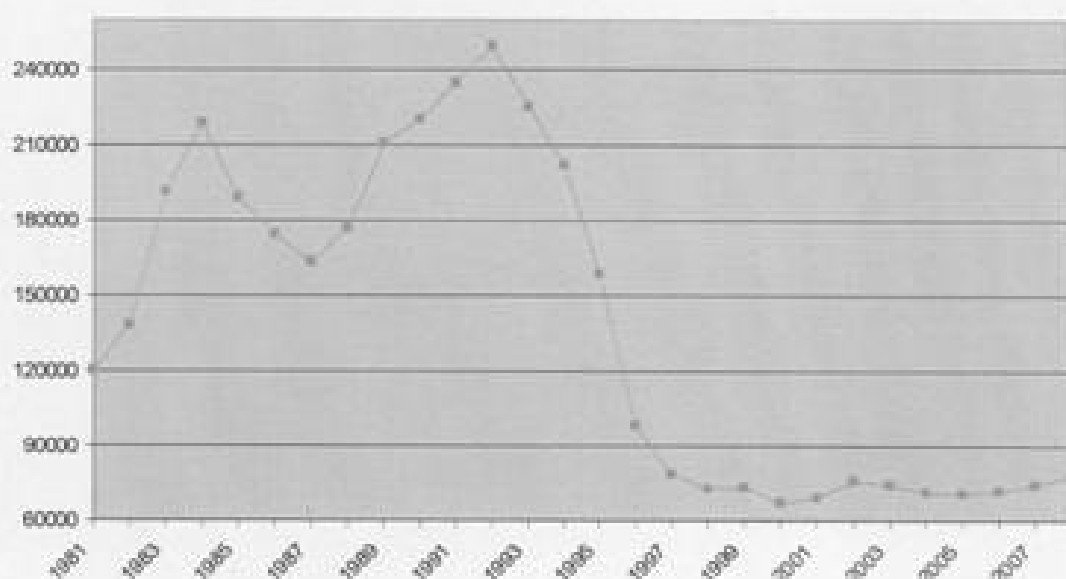
Na taki stan złożyło się wiele czynników obiektywnych i subiektywnych, do których można zaliczyć jako najważniejsze:

- stale pogarszanie warunków środowiskowych bytowania kuropatw w zmieniającym się krajobrazie rolniczym;
- niespotykany w przeszłości wzrost stanów liczebnych drapieżników;
- nieduże zainteresowania ze strony myśliwych kuropatwą, a tym samym brak zdecydowanych działań mogących skutecznie poprawić sytuację w tym zakresie.

Głównym wrogiem kuropatw (szczególnie młodych) w środowisku naturalnym jest u nas lis. Szczepienia ochronne, które w zamysle miały zahamować rozprzestrzenianie się wścieklizny wśród lisów, a tym samym zmniejszyć zagrożenie dla ludzi, przyniosły też uboczny skutek: zwiększenie populacji tych drapieżników, a tym samym zmniejszenie populacji kuropatwy. Duży, niekorzystny wpływ wywiera też mechanizacja rolnictwa (koszenie łąk) oraz liczne dziczące psy i koty oraz ptaki drapieżne (jastrząb gołębiarz).

Poniższy wykres pokazuje drastyczny 70% spadek stanu kuropatwy w latach 1992-1998. Do chwili obecnej populacja nie jest w stanie odbudować się mimo, że próbuje się każdego roku zasilić łowiska coraz większą liczbą ptaków (Stacja Badawcza PZŁ Czempień 2009).

Stan populacji kuropatwy
w latach 1981-2008

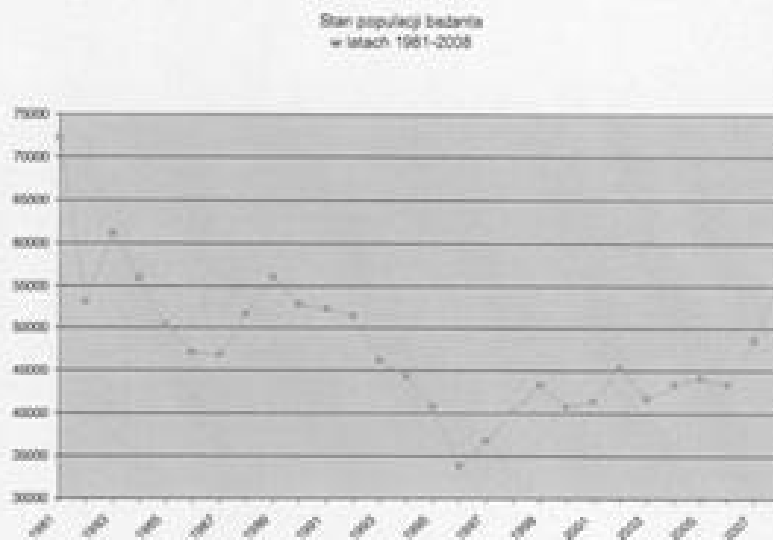

Bażant

Stan populacji bażanta, jak w poprzednich gatunkach, od lat pięćdziesiątych uległ znacznemu zmniejszeniu – o prawie 40%. W dużym stopniu do spadku populacji przyczyniły się choroby. Do ważniejszych chorób zakaźnych należą pomór kur (choroba Newcastle) oraz zakaźne zapalenie krtani i tchawicy. Spośród chorób bażanta, choroby niezakaźne są równie groźne, powodują bardzo poważne ubytki (z doświadczeń w hodowli wolicerowej nawet do 90% ogólnej ilości upadków).

Oprócz chorób bażant ma naturalnych wrogów: lisy, jenoty, kuny oraz ptaki drapieżne i gatunki synantropijne (psy i koty). Udział drapieżnictwa w śmiertelności ogólnej tego gatunku w Polsce wynosi aż 58-65% co potwierdzili w swoich badaniach Goszczyński 1985, Wasilewski 1986. Największe straty wyrządzają drapieżniki w lęgach, niszcząc złożone jaja, lub zagryzając wysiadującą kurę. Coraz większa mechanizacja rolnictwa powoduje również coraz większe szkody podczas wiosennych sianokosów i innych prac polowych. Mimo, że w warunkach naturalnych, przy sprzyjających okolicznościach, przyrost młodych osobników może wynosić nawet do 70% stanu kur, bażant potrzebuje stałego wsiedlania do łowisk w celu wprowadzenia nowej puli genowej.

Z poniższego wykresu wynika, iż bażant, jako jedyny gatunek zwierzyny drobnej, w ostatnich dwóch latach zanotował wzrost liczebności. W bardzo dużym stopniu jest to wynik pracy kół łowieckich, które z własnych środków oraz środków z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie przeprowadziły wsiedlanie bażanta. Dotyczy to okręgu warszawskiego gdzie wsiedlono w tym okresie ok. 9000 szt. bażanta i okręgu ciechanowskiego gdzie w 2009 r. wsiedlono 2000 szt. bażanta (Stacja Badawcza PZŁ Czempin 2009).

Cel Programu i okres wdrażania

1. **Celem głównym** Programu jest przywrócenie zrównoważonego rozwoju środowiska przyrodniczego poprzez zahamowanie regresu liczebności populacji 3 gatunków zwierzyny drobnej (zająca, kuropatwy, bażanta) i odbudowę stanu liczebnego tych populacji.
2. **Cele szczegółowe** Programu to:
 - a) odbudowa stanu populacji gatunków zwierzyny drobnej: zająca, kuropatwy, bażanta poprzez wsiedlanie na wybranych obszarach województwa mazowieckiego osobników pochodzących z hodowli lub odłowu;
 - b) poprawa warunków bytowania zwierzyny;
 - c) redukcja liczebności drapieżników;
 - d) edukacja ekologiczna.

Biorąc pod uwagę uwarunkowania przyrodnicze Mazowsza, występowanie korzystnych siedlisk dla poszczególnych gatunków planowanych do restytucji, dotychczasowe

doświadczenia, a także aktualną liczebność gatunków objętych Programem oraz planowany budżet Programu, zakłada się, że podejmowane działania w 60% będą dotyczyły bażanta, 30% kuropatwy oraz 10% zająca.

Powyższe podyktowane jest następującymi uwarunkowaniami:

- na przeważającym obszarze Mazowsza występuje bażant i korzystne warunki środowiskowe do jego bytowania;
- obwody objęte Programem należały do obszaru wysokiej liczebności bażanta w latach 70-tych i 80-tych ubiegłego stulecia;
- dotychczasowe zabiegi wsiedlania bażanta okazały się skuteczne;
- wiele mazowieckich obwodów łowieckich posiada korzystne agrocenozy dla bytowania kuropatw, jest ich jednak znacznie mniej niż obwodów korzystnych dla bytowania bażanta;
- spośród 3 gatunków objętych Programem, na terenie województwa mazowieckiego najliczniej występuje zając przed kuropatwą i bażantem;
- koszty zakupu dorosłych zajęcy oraz fakt, że uzasadnionym jest wpuszczanie zajęcy nie pochodzących z hodowli klatkowych (zidentyfikowano wyłącznie jednego potencjalnego dostawcę w skali kraju) powodują, że tylko 10% nakładów planowanych w ramach Programu przeznaczono na zająca;
- zmieniła się struktura upraw, warunkująca bazę pokarmową kuropatw i zajęcy. Pogorszenie warunków bytowania jest związane przede wszystkim z wielkoobszarowymi monokulturowymi uprawami (patrz biologia gatunków – załącznik nr 3 do Programu);
- w przypadku bażanta i kuropatwy można bezpośrednio po zakupieniu ptaków wpuścić je do łowiska, wpuszczanie zająca musi być poprzedzone 2-miesięcznym okresem adaptacyjnym w specjalnie do tego przygotowanej wolierze adaptacyjnej. Powyższy zabieg ma na celu poprawienie ich kondycji fizycznej i zapoznanie z otaczającym środowiskiem.

3. Wskaźniki osiągnięcia celu na terenach objętych Programem:

a) wskaźniki produktu w ciągu roku:

wsiedlenie 350 sztuk zająca
wsiedlenie 6000 sztuk kuropatwy
wsiedlenie 14500 sztuk bażanta

redukcja drapieżników w ilości około 25 tys. sztuk

b) wskaźniki rezultatu w roku 2011

w roku 2016:

zając	39,1 osobników/1000 ha	48-50 os./1000 ha
kuropatwa	ok. 33 osobników/1000 ha	41-43 os./1000 ha
bażant	ok. 25 osobników/1000 ha	35-36 os./1000 ha
lis	ok. 9 osobników/1000 ha	do 3 os./1000 ha

współpraca ze 120 szkołami

Kierunkowe działania i planowane przedsięwzięcia

1. Restytucja wybranych gatunków zwierzyny drobnej

Przystępując do restytucji gatunków zwierzyny drobnej należy najpierw ocenić stany ilościowe zwierzyny drobnej i drapieżnej na obszarach planowanych działań. W zależności od sposobu oddziaływania oraz aktualnego stanu ilościowego zwierzyny w terenie należy dążyć do poprawy warunków środowiskowych i polepszania stanu zagospodarowania obwodów łowieckich pod kątem wymagań zwierzyny drobnej ze szczególnym uwzględnieniem redukcji drapieżników. Należy prowadzić działania mające na celu poprawę środowiska bytowania poszczególnych gatunków objętych Programem, szczególnie poprzez zakładanie nowych lub podsadzanie istniejących zakrzaczeń i zadrzewień śródpolnych, zakładanie poletek łowieckich lub pozostawianie nieskoszonych upraw rolniczych na okres zimy, budowę i wystawianie stosownych urządzeń do dokarmiania zwierzyny itp., według zasad stosowanych w gospodarce łowieckiej.

W ramach niniejszego Programu na terenie województwa mazowieckiego realizowane będą działania w zakresie restytucji 3 gatunków zwierząt – zająca, kuropatwy i bażanta, zaliczanych do zwierzyny drobnej, poprzez wsiedlanie osobników pochodzących z hodowli zamkniętych Polskiego Związku Łowieckiego lub pozyskiwanych poprzez odłowy w innych częściach kraju. Warunkiem przystąpienia do realizacji Programu w danym obwodzie łowieckim jest całkowite wstrzymanie pozyskania zajęcy i kuropatw na czas realizacji Programu. Powyższe ograniczenie nie dotyczy bażantów, gdyż w ramach restytucji będą wsiedlane wyłącznie kury bażancie, które nie podlegają użytkowaniu łowieckiemu.

Wsiedlanie bażantów winno być przeprowadzone z wyłączeniem ostoi cietrzewia i ich otoczenia. W chwili obecnej ograniczenie dotyczy dwóch znanych ostoi cietrzewia w województwie: rezerwatu „Torfowisko Karaska”, doliny rzeki Omulew na odcinku gminy Baranów i Kadzidło oraz trzech dawnych miejsc bytowania cietrzewi, tj. „Torfowiska Serafin” oraz dwóch stref ochronnych w nadleśnictwie Barycz - leśnictwie Kacprów

i leśnictwie Korytków. Z realizacji Programu wykluczone powinny być obszary rezerwatów przyrody (wyjątek stanowi rezerwat „Modrzewina”) jako tereny, w obrębie których wszelkie procesy ekologiczne pozostawia się w maksymalnym stopniu do regulacji samej przyrody. Wyłączyć należy także strefy ochronne zwierząt, głównie ptaków.

Zajęc szarak

Według danych PZL, uzyskanych podczas corocznej inwentaryzacji zwierzyny, liczebność populacji zajęcia szaraka na terenie województwa mazowieckiego w 2009 r. ocenia się na nieco ponad 90 tys. osobników (90386). Aktualne zagęszczenie populacji zajęcia ocenia się na 39,1 os./1000 ha (Stacja Badawcza PZL Czemiń 2009).

Zakłada się, że począwszy od 2012 roku liczba wsiedlanych zajęcy będzie wynosiła około 350 osobników rocznie. Wsiedlanie przewiduje się w kilku – kilkunastu obwodach łowieckich, co da liczbę średnio na jeden obwód łowiecki po 20-50 osobników. Materiał hodowlany do wsiedleń pochodzić będzie z hodowli zamkniętych Polskiego Związku Łowieckiego i Lasów Państwowych lub z odłowów w innych częściach kraju.

W wyniku działań restytucyjnych, w roku docelowym realizacji Programu oczekiwane zagęszczenie zajęcia w obwodach objętych Programem powinno wynosić około 48-50 os./1000 ha. Realizacja tego prognozowanego wzrostu liczebności jest uzależniona od różnych czynników (niekorzystne warunki pogodowe w okresie rozrodu, choroby), które mogą znacząco wpłynąć na osiągnięcie pożądanego rezultatu. W miarę możliwości zajęcia będą przygotowywane do wsiedlenia w wolierach adaptacyjnych, które przyczynią się do większej przeżywalności wsiedlanych osobników.

Kuropatwa

Liczebność populacji kuropatwy na terenie województwa mazowieckiego w obwodach dzierżawionych przez PZL została określona w 2009 r. na 75 838 osobników, co odpowiada zagęszczeniu szacowanemu na 33 os./1000 ha. Koła łowieckie dzierżawiące obwody na terenie Mazowsza, w sezonie łowieckim 2008/2009 wsiedliły 3696 osobników. (Stacja Badawcza PZL Czemiń 2009).

Zakłada się, że w okresie od 2012 do 2016 roku powinno być wsiedlanych 6 tys. kuropatw rocznie (po około 100 ptaków na terenie wybranych obwodów łowieckich). Materiał do wsiedleń pochodzić będzie z hodowli zamkniętych Polskiego Związku Łowieckiego i Lasów Państwowych. Prognozowany wzrost zagęszczenia populacji

kuropatwy w obwodach objętych Programem w wyniku działań restytucyjnych w roku docelowym szacuje się na 41-43 os./1000 ha.

Bażant

Liczebność bażanta na terenie województwa mazowieckiego według danych PZL wynosi 57 712 osobników, przy zagęszczeniu populacji szacowanym na 25 os./1000 ha. Stan liczebny jest istotnie uzależniony od ilości corocznie wsiedlanych ptaków. W sezonie łowieckim 2008/2009 wsiedlono na Mazowszu 12 718 osobników (Stacja Badawcza PZL Czemiń 2009).

Zakłada się, że w okresie od 2012 do 2016 roku, na terenie województwa mazowieckiego będzie wsiedlanych rocznie 14,5 tys. ptaków pochodzących z hodowli (wyłącznie kury bażancie). Prognozowane zagęszczenie populacji bażanta w obwodach objętych Programem w wyniku działań restytucyjnych w roku docelowym wyniesie 35-36 os./1000 ha.

2. Redukcja liczebności drapieżników.

Ograniczanie liczebności niektórych drapieżników jest niewątpliwie, oprócz poprawy warunków środowiskowych, najskuteczniejszą metodą zwiększenia liczebności zwierzyny drobnej, co w odniesieniu do np. lisa, leży całkowicie w gestii myśliwych. Najpoważniejsze straty wśród młodych zajęcy i w legach oraz wysiadujących samicach powodują kruki, wrony, sroki, lisy, kuny i tchórze, ale także drapieżniki synantropijne – wałęsające się psy i koty. Ich istotne ograniczenie może spowodować nawet kilkakrotny wzrost stanów zwierzyny drobnej objętej niniejszym Programem.

W pierwszej kolejności należy brać pod uwagę lisa, ponieważ:

- populacja lisa zwiększyła się w ostatnich 6-ciu latach do niespotykanego nigdy przedtem poziomu;
- lis nie ma naturalnego wroga;
- prowadzone są szczepienia lisów przeciwko wściekliznie, co znacznie ogranicza ich śmiertelność;
- myśliwi przy odpowiednim zaangażowaniu są w stanie skutecznie ograniczyć liczebność lisów do pożądanego poziomu.

Odstrzał lub odlów pułapkami żywołowymi drapieżników powinien być intensywny podczas całego sezonu polowań oraz powinien obejmować duże obszary. Najkorzystniej byłoby, gdyby był to cały rejon, wraz z obwodami ościennymi, gdzie prowadzony będzie Program odbudowy populacji zwierzyny drobnej.

Na terenie objętym realizacją Programu należy także określić stan populacji krukowatych i ich negatywną rolę na stan zwierzyny drobnej. W przypadkach koniecznych (po przekroczeniu pojemności ekologicznej danego obszaru), po uzyskaniu wymaganych prawem decyzji, należy przeprowadzić redukcję krukowatych.

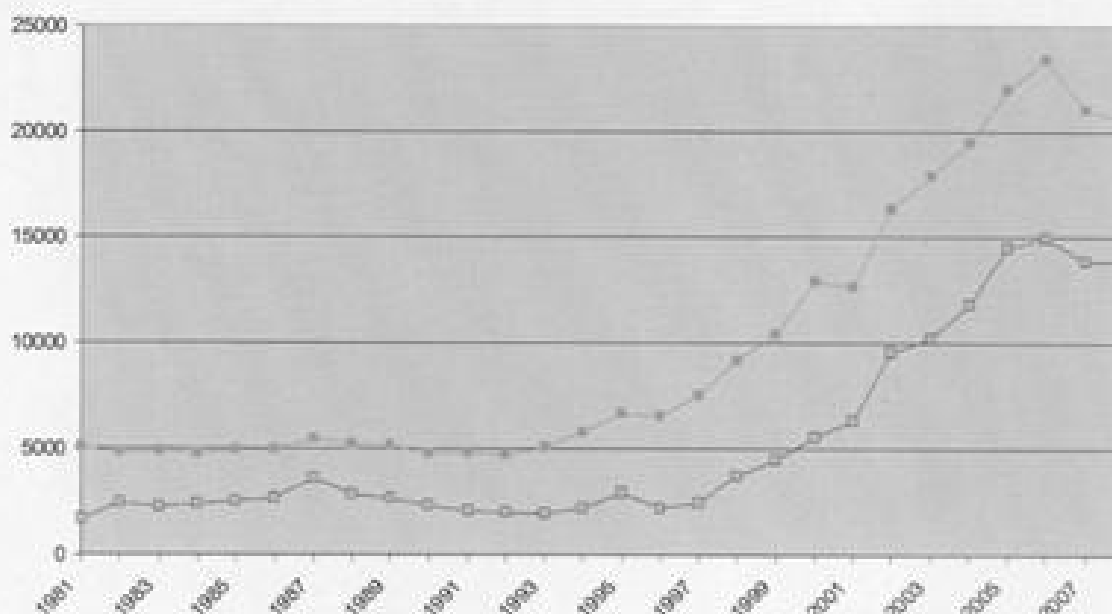
Lis

Redukcja liczebności drapieżników głównie będzie dotyczyć lisa, którego populacja w 2009 r. wynosiła na terenie województwa mazowieckiego wg danych PZŁ – 19 719 osobników. Zagęszczenie populacji lisa aktualnie wynosi 8,69 os./1000 ha (Stacja Badawcza PZŁ Czemiń 2009), a w niektórych obwodach dochodzi nawet do 20 os./1000 ha. W ramach Programu zakłada się odstrzał lisa tak, aby pod koniec Programu ograniczyć zagęszczenie lisa do wartości 3 os./1000 ha. Jedynym skutecznym sposobem prócz odstrzału jest stosowanie pułapek żywołownych. Delegacja zawarta w art. 44 ust. 1 ustawy z dnia 13 października 1995 r. Prawo łowieckie (Dz. U. z 2005 r. Nr 127, poz. 1066, z późn. zm.) zobowiązuje ministra właściwego do spraw środowiska, do określenia w drodze rozporządzenia okresów polowań na zwierzęta łowne. Obecnie ww. kwestie reguluje rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 16 marca 2005 r. w sprawie określenia okresów polowań na zwierzęta łowne (Dz. U. Nr 48, poz. 459 z późn. zm.). Nowelizacja tego rozporządzenia z 16 października 2009 roku wydłuża na cały rok okres polowań na lisy, jenoty, szopy, raczki i norki amerykańskie na terenach obwodów łowieckich, w których dokonano zasiedlenia zwierzyną drobną w okresie ostatnich 2 lat. Ta zmiana wynika z konieczności podjęcia radykalnych działań zmierzających do ograniczenia wzrastającej z roku na rok populacji tych zwierząt oraz zapewnienia efektywności prowadzonych na dużą skalę działań ochronnych, ukierunkowanych na odbudowanie liczebności zajęcy, bażantów i kuropatw. Zgodnie z rocznikiem statystycznym GUS „Leśnictwo 2007” liczebność populacji lisów w Polsce w 2000 r. wynosiła 145,1 tys. osobników, a w 2007 r. ich liczba wzrosła już do 215,4 tys., pomimo wzrostu pozyskania tego gatunku. Należy podkreślić, że obecnie nadmierne zagęszczenie lisów i drobnych drapieżników powoduje nieodwracalne straty nie tylko w populacjach krajowych zwierząt łownych, ale również tych objętych ochroną gatunkową. Istnienie tego problemu sygnalizuje

Polski Związek Łowiecki. Również Główny Lekarz Weterynarii w swym piśmie skierowanym do Ministra Środowiska zwrócił uwagę na konieczność regulowania liczebności populacji lisa, co wynika także z naszych zobowiązań związanych z członkostwem w Unii Europejskiej. Współfinansowanie przez Unię Europejską działań związanych ze zwalczaniem wścieklizny jest warunkowane koniecznością prowadzenia monitoringu wścieklizny oraz kontroli liczebności populacji lisów wolno żyjących poprzez prowadzenie właściwej strategii pozyskania.

Poniższy wykres przedstawia wyniki badań Stacji Badawczej Polskiego Związku Łowieckiego w Czempiniu, które pozwalają na stwierdzenie, że aktualna łowiecka eksploatacja lisów (ok. 65% stanu wiosennego) jest daleko niewystarczająca, gdyż przy populacji stale zwiększającej swą liczebność spadek liczebności lisów będzie następował dopiero przy odstrzale ponad 150% stanów wiosennych. Dla zwiększenia skuteczności redukcji drapieżników należy w realizacji Programu wykorzystać pułapki żywołowne.

Stan populacji i pozyskania lisa
w latach 1981-2008

Pozostałe drapieżniki

Problem wzrastającej liczebności dotyczy również innych drapieżników – jenotów i szopów pracy, które zagrażają krajowym populacjom zwierząt. Są to gatunki obce rodzimej faunie, dlatego należy dążyć do kontroli ich liczebności i ich eliminacji ze środowiska

naturalnego jako czynnika zagrażającego krajowej bioróżnorodności. Według danych Polskiego Związku Łowieckiego, w obwodach dzierżawionych w 2001 r. stwierdzono 10,8 tys. sztuk norki amerykańskiej, a w 2007 r. już 42,7 tys. sztuk. Również populacja jenota systematycznie wzrasta, z 12,3 tys. szt. w 2001 r. do 52 tys. szt. w 2007 r., podobnie jak niezwykle inwazyjnego gatunku szopa pracza z ok. 70 szt. w 2004 r. do 1,7 tys. szt. w 2007 r. W odniesieniu do pozostałych gatunków drapieżników: borsuka, kuny domowej, kuny leśnej i tchórza, których liczebność jest znacznie mniejsza niż lisa, należy w ramach Programu założyć jej ograniczenie przez zwiększenie rocznych planów pozyskania rzędu 10%.

Redukcja innych gatunków negatywnie oddziałujących na zwierzynę drobną (np. kruka), może nastąpić po wcześniejszej ocenie ich liczebności i uzyskaniu zgody stosownych organów administracji publicznej. Powyższe dotyczy ustalonych obwodów łowieckich lub, gdy zajdzie taka konieczność, terenów wszystkich obwodów w województwie mazowieckim. Równie ważnym przedsięwzięciem w realizacji Programu jest istotna redukcja gatunków synotropijnych.

3. Poprawa warunków bytowania

Zakładanie poletek karmowo-ochronnych jest niezwykle ważnym i potrzebnym działaniem w warunkach monokultur upraw rolnych i dużych powierzchni pól. Przede wszystkim stwarza dogodne warunki do rozmnażania i odchowu potomstwa, stanowi osłonę przed niekorzystnymi warunkami pogodowymi i drapieżnikami, a także dostarcza naturalny pokarm. Z tego względu w każdym obwodzie łowieckim objętym Programem należy dokonać analizy sytuacji i podjąć odpowiednie działania. Jeśli rozdrobnienie powierzchni pól jest znaczne (dominują uprawy do powierzchni do 1 ha) można byłoby potraktować ewentualne odłogi jako powierzchnie spełniające tę rolę. Natomiast w sytuacji, kiedy odłogi nie występują, wskazanym jest by na 1000 ha powierzchni użytków rolniczych, wydzierżawić (kupić) 2 – 3 pola o łącznej powierzchni 0,5 – 1,0 ha i na nich założyć klasyczne poletka karmowo-ochronne.

Wskazane jest także zakładanie pasów zadrzewień w środowisku użytków rolnych, które są przede wszystkim strefą lęgową i osłonową przed drapieżnikami i niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi. Dla zajęcy roślinność drzewiasta będzie też istotna ze względu na możliwość zjadania pędów roślin drzewiastych w okresie pozawegetacyjnym. Promień oddziaływania tych stref wynosi ok. 1 km i jeśli krajobraz pozbawiony jest tego rodzaju roślinności pożądane jest by taką strefę założyć.

Dokarmianie zwierzyny w okresie zimowym jest niezbędne w warunkach ograniczonej naturalnej bazy pokarmowej zwierząt oraz wysokich pokryw śniegu. W zależności od sytuacji należy dostosować intensywność dokarmiania. Przy dokarmianiu niezwykle ważnym czynnikiem jest lokalizacja miejsc dokarmiania i rodzaje urządzeń.

4. Edukacja ekologiczna i działania informacyjne

Edukacja ekologiczna, powinna być prowadzona poprzez aktywną współpracę ze szkołami i lokalnymi społecznościami. Działania edukacyjne w tym zakresie będą realizowane w formie:

- a) lekcji przyrodniczo-łowieckich przeprowadzanych w oparciu o materiały dydaktyczne dostarczone przez dzierżawców lub zarządców obwodów łowieckich i zaaprobowane przez zainteresowane szkoły. Działania te będą prowadzone w ścisłej współpracy doświadczonych przedstawicieli dzierżawców lub zarządców obwodów łowieckich z nauczycielami biologii danych szkół (podstawowych, gimnazjów i średnich), na zasadach ustalonych z ich dyrekcjami,
- b) spotkań prelekcyjnych z sołtysami i mieszkańcami wsi, poświęconych przede wszystkim roli zwierząt dziko żyjących w ekosystemach polnych, przyrodniczej roli zakrzaczeń i zadrzewień śródpolnych, negatywnemu wpływowi dziedziczących psów i kotów na populacje gatunków zwierzyny drobnej, wpływowi zabiegów agrotechnicznych na zwierzostany. Informacje na ten temat powinny być udostępnione również w formie folderów i ulotek,
- c) oprócz spotkań prelekcyjnych w ramach działań informacyjnych należy nawiązać współpracę z miejscowymi mediami, samorządem gminnym i powiatowym przedstawiając zakres Programu, jego rolę dla środowiska i lokalnych społeczności, a także realizatorów i donatorów realizacji Programu,
- d) programy dotyczące realizacji działań edukacyjnych i promocyjnych winny być zaakceptowane przez Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie, jako instytucję finansującą nakłady rzeczowe na ich realizację.

VI. Budżet i plan finansowy

Planowany budżet realizacji Programu na lata 2012-2016 wynosi 6,68 mln zł, z czego planowana dotacja z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

w Warszawie wynosi 3,34 mln zł.

Zadania zawarte w Programie będą finansowane z dotacji z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie oraz ze środków własnych Polskiego Związku Łowieckiego, według następujących zasad:

- 1) ze środków Polskiego Związku Łowieckiego (dierzawców i zarządców obwodów łowieckich, na terenie których Program będzie realizowany) będą pokrywane koszty przygotowania i zagospodarowania obwodów, koszty wsiedleń zakupionego materiału hodowlanego (transportu, adaptacji w wolierach, dokarmiania), a także część kosztów działań edukacyjnych i promocyjnych,
- 2) ze środków WFOŚiGW w Warszawie pokrywane będą koszty zakupu materiału hodowlanego pochodzącego z hodowli zamkniętych lub z odłowu wsiedlanego na terenie obwodów łowieckich objętych Programem oraz część kosztów działań edukacyjnych i promocyjnych.

Źródła i wysokość nakładów finansowych przeznaczonych na realizację Programu w latach 2012-2016 (w tys. zł)

		2012	2013	2014	2015	2016
Przygotowanie obwodów do wsiedleń i ich zagospodarowanie.	KL	670	640	640	640	640
	WFOŚiGW	-	-	-	-	-
Zakup materiału do wsiedleń (bażanty, kuropatwy, zajace)	KL	-	-	-	-	-
	WFOŚiGW	600	600	600	600	600
Działania edukacyjne i promocyjne	KL	30	20	20	20	20
	WFOŚiGW	100	60	60	60	60
Razem	KL	700	660	660	660	660
	WFOŚiGW	700	660	660	660	660

KL – kola łowieckie biorące udział w Programie.

WFOŚiGW – Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie.

VII. Zarządzanie programem i system wdrażania

1. Procedura zarządzania

Institucja Zarządzająca

Institucją Zarządzającą Programem jest Zarząd Województwa Mazowieckiego.

Obowiązki Instytucji Zarządzającej pełni Departament Środowiska.

Institucja Zarządzająca jest odpowiedzialna za:

- współpracę z Instytucją Wdrażającą w zakresie ustalenia kryteriów wyboru obwodów i kół łowieckich biorących udział w Programie,
- współpracę merytoryczną w działaniach podejmowanych przez Instytucję Wdrażającą,
- monitoring i dokonywanie oceny postępów realizacji Programu.

Institucja Zarządzająca może w porozumieniu z Instytucją Wdrażającą i Finansującą dokonywać zmian w Programie. Wprowadzenie zmian może nastąpić między innymi w związku ze znaczącymi zmianami społeczno-gospodarczymi lub trudnościami w realizacji Programu.

Institucja Wdrażająca

Institucją Wdrażającą jest Polski Związek Łowiecki – Zarządy Okręgowe (ZO) z terenu województwa mazowieckiego. W celu realizacji Programu zostanie podpisane porozumienie przez poszczególne ZO, które w szczególności określi lidera porozumienia odpowiedzialnego za kontakty z Instytucją Zarządzającą oraz Instytucją Finansującą, a także kompetencje i zakres obowiązków poszczególnych partnerów. Sygnatariusze porozumienia będą bezpośrednio odpowiedzialni za skuteczne wdrażanie Programu na terenie danego zarządu okręgowego PZŁ, tj. w szczególności za współpracę z kołami łowieckimi, monitorowanie realizacji Programu przez koła łowieckie, a także za część poświęconą edukacji ekologicznej i promocji projektu.

Institucja Wdrażająca jest odpowiedzialna za:

- opracowanie kryteriów i wybór przedsięwzięć realizowanych w ramach Programu,
- opracowanie wniosków o dofinansowanie, zgodnie z zasadami Instytucji Finansującej,
- współpracę z kołami łowieckimi, uczestnikami Programu, rozumianą jako pomoc merytoryczna w realizacji Programu,
- określenie szczegółowych działań edukacyjnych i promocyjnych, jakie będą podejmowane w ramach Programu i nadzór nad ich realizacją w terenie,

- gromadzenie wszelkiej dokumentacji związanej z realizacją Programu,
- monitoring Programu oraz przekazywanie stosownych raportów Instytucji Zarządzającej i Instytucji Finansującej,
- przestrzeganie zasad Programu poprzez nadzór merytoryczny nad jego uczestnikami, tj. w szczególności nad kołami łowieckimi,
- współpracę (w porozumieniu z Instytucją Zarządzającą) z organami administracji rządowej i samorządowej, np. w celu uzyskania stosownych decyzji administracyjnych czy zezwoleń potrzebnych do realizacji założeń Programu,
- zakup zajęcy oraz ptaków do wsiedleń na warunkach uzgodnionych z Instytucją Finansującą.

Instytucja Finansująca

Instytucją Finansującą jest Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie.

Instytucja Finansująca jest odpowiedzialna za:

- uwzględnienie w planach finansowych, środków niezbędnych do realizacji Programu na podstawie rocznej prognozy wydatków na dany rok i rok kolejny, opracowanej przez Instytucję Zarządzającą oraz Instytucję Wdrażającą (w ramach budżetu określonego w niniejszym Programie),
- terminowe rozpatrywanie wniosków o dofinansowanie przedkładanych przez Instytucję Wdrażającą,
- udział w monitoringu Programu poprzez kontrolę działań podejmowanych przez Instytucję Wdrażającą oraz analizę raportów przedkładanych zgodnie z wymogami WFOŚiGW.

2. Kryteria dostępu

Beneficjenci Programu, tj. koła łowieckie dzierzawiące obwody łowieckie w województwie mazowieckim, zobowiązani są do spełnienia poniższych kryteriów warunkujących przystąpienie do realizacji Programu:

- a) złożenie stosownych dokumentów do właściwego terytorialnie zarządu okręgowego PZŁ, w szczególności:
 - wniosku o przystąpienie do Programu (według wzoru stanowiącego załącznik nr 1),
 - uchwały zarządu koła dot. przystąpienia do realizacji Programu,
 - oświadczenia dot. zapoznania się z Programem i przestrzegania jego postanowień,

- informacji nt. obwodów łowieckich wytypowanych do realizacji Programu, uwzględniającej obecny stan zwierzyny drobnej oraz dotychczasowe działania zmierzające do jego poprawy,
 - dotychczasowe doświadczenie w restytucji zwierzyny drobnej, dane statystyczne dot. obwodu, opis przydatności obwodu do zasiedlenia poszczególnymi gatunkami zwierząt objętych Programem, informacji nt. środków finansowych przeznaczonych na zagospodarowanie obwodu w ciągu ostatnich 5 lat,
 - informacji nt. sytuacji finansowej koła i oświadczenia o gotowości poniesienia niezbędnych wydatków w celu realizacji Programu w zakładanym okresie jego realizacji (w ramach udziału finansowego kół łowieckich planuje się koszty związane z zagospodarowaniem obwodów łowieckich, koszty transportu materiału hodowlanego, jego adaptacji i wsiedleń),
 - zaświadczenia wydanego przez właściwy terytorialnie zarząd okręgowy PZŁ (ze względu na położenie obwodu), stwierdzającego przydatność obwodu do wsiedleń, zgodnie z danymi zawartymi we wniosku zarządcy/dzierżawcy obwodu łowieckiego o przystąpienie do Programu;
- b) przygotowanie i właściwe zagospodarowanie obwodów do restytucji gatunków objętych Programem:
- redukcja drapieżników do stanu będącego normą w danym środowisku – zgodnie z założeniami Programu - m.in. odstrzał lisów na poziomie 150% stanów wiosennych,
 - dokarmianie zimowe,
 - założenie i utrzymywanie podstawowych urządzeń technicznych (np. podsypy, poletka żerowe) i właściwe kształtowanie warunków przyrodniczych (np. zadrzewienia śródpolne), sprzyjających rozwojowi restytuowanych gatunków;
- c) gotowość do podjęcia działań edukacyjnych i promocyjnych Projektu na zlecenie Instytucji Wdrażającej;
- d) zawieszenie polowań na gatunki, które będą wpuszczane w danych obwodach łowieckich (nie dotyczy kogutów bażanta, ponieważ restytucja obejmuje wyłącznie kury bażancie);
- e) współpracę z Instytucją Wdrażającą poprzez stosowanie się do jej zaleceń i wytycznych, terminowego przedkładania dokumentów niezbędnych do realizacji Programu (np. zestawień kosztów poniesionych na zagospodarowanie obwodów), dyspozycyjności osób bezpośrednio zaangażowanych w realizację Programu z ramienia koła;

- f) uczestnictwo w naradach i szkoleniach organizowanych przez Instytucję Wdrażającą, poświęconych realizacji Programu.
- g) wprowadzenie w każdym obwodzie tymczasowej woliery adaptacyjnej dla bażantów, w której należy przetrzymywać ptaki przez okres min. 24 godzin. Minimalne wymiary woliery 10x20 metrów. Woliery pokryta siatką o wielkości oczek 6 x 6 cm., dla kuropatw oczko powinno wynosić 4 x 4 cm i wysokość od ok. 1,5 do 2 m. Należy unikać miejsc w pobliżu zabudowań i innej infrastruktury mogącej zagrażać bażantom i kuropatwom. Lokalizacja woliery powinna znajdować się w miejscach osłoniętych z bogatą roślinnością gwarantującą ochronę behawioralną i termiczną (miejsca schronień przed drapieżnikami i niekorzystnymi warunkami pogodowymi). Za właściwe miejsca zbudowania woliery uważa się remizy śródpolne (będące częścią korytarzy ekologicznych) w pobliżu cieków wodnych, zarośniętych rowów, trzcinowisk, ugorów itp. Równie dobrym miejscem są stare, nie pielęgnowane sady w pobliżu opuszczonych i oddalonych od zwartej zabudowy siedlisk lub niewielkie młodniki.
- h) wprowadzenia obowiązku monitorowania liczebności omawianych gatunków w obwodach łowieckich kół, które przystąpią do Programu i w tych, które nie zechcą wziąć w nim udziału, poprzez dwukrotną w ciągu roku (wiosenną i jesienną) inwentaryzację zwierzyny drobnej metodą taksacji pasowych.
 - w przypadku kuropatw Koła zobowiązane są do zimowego liczenia stad.

W kolejnych latach realizacji Programu, zakres niezbędnej dokumentacji do przedłożenia przez koła łowieckie biorące udział w Programie może być doprecyzowany w stosownym komunikacie Instytucji Wdrażającej.

3. Procedura wnioskowania

Po zatwierdzeniu programu przez Instytucję Zarządzającą, Instytucję Finansującą oraz Instytucję Wdrażającą, Polski Związek Łowiecki poinformuje koła łowieckie z terenu Mazowsza o możliwości składania wniosków w sprawie zakwalifikowania koła/obwodu łowieckiego do realizacji Programu. Koła łowieckie zainteresowane przystąpieniem do Programu, w terminie 4 tygodni od otrzymania w/w informacji przedłożą do Instytucji Wdrażającej, tj. właściwego terytorialnie ZO PZL (ze względu na położenie obwodu łowieckiego) wnioski według wzoru stanowiącego załącznik nr 1 do Programu.

W ciągu 8 tygodni od otrzymania kompletnych wniosków, Instytucja Wdrażająca - w porozumieniu z Instytucją Zarządzającą - opracuje szczegółowy zakres działań, plan finansowy oraz harmonogram prac na 2012 rok. Harmonogram będzie zaktualizowany po ogłoszeniu przez Instytucję Finansującą kalendarium naboru wniosków na 2012 rok. W terminie wyznaczonym przez Instytucję Finansującą, Instytucja Wdrażająca złoży wniosek o dofinansowanie. Instytucja Finansująca rozpatrzy wniosek najpóźniej do **31 sierpnia 2012 roku**, pod warunkiem jego formalnej i merytorycznej poprawności.

W kolejnych latach realizacji Programu, uwzględniając zasady dofinansowania Instytucji Finansującej lub inne istotne okoliczności, procedura wnioskowania w Programie (w tym terminy) będzie doprecyzowana w stosownym komunikacie Instytucji Wdrażającej.

Koła łowieckie biorące udział w Programie są zobowiązane do odbioru zakupionego materiału hodowlanego od dostawców wskazanych przez właściwy terytorialnie zarząd okręgowy PZŁ oraz do wykonania do dnia **31 grudnia** wsiedleń lub adaptacji (o ile posiadają takie warunki), a także sporządzenia na tę okoliczność stosownej dokumentacji, w tym dokumentacji, zgodnie z poniższym zakresem:

1. protokołu zdawczo odbiorczego zwierząt przekazanych do wsiedleń (uwzględniającego liczbę oraz koszt zajęcia i ptaków),
2. protokołu wykonania wsiedlenia ze wskazaniem obwodu łowieckiego, liczby wsiedlonych zwierząt oraz kosztów temu towarzyszących,
3. dokumentacji fotograficznej obrazującej akcję wsiedleń.

Po dokonaniu wsiedleń należy przekazać dokumentację do właściwego terytorialnie zarządu okręgowego PZŁ najpóźniej w terminie do **31 marca roku następnego** (po roku, w którym odebrano materiał do wsiedleń). Dokumentacja powinna zawierać m.in. dokumentację z wsiedleń złożoną przez koła, inwentaryzację wiosenną w celu potwierdzenia udatności wsiedleń, a tym samym planowanego efektu ekologicznego; zestawienie kosztów poniesionych w związku z wsiedleniami, dokumenty potwierdzające poniesienie wyszczególnionych kosztów. Na tej podstawie Instytucja Wdrażająca w terminie do dnia **30 kwietnia każdego roku** opracuje raport roczny na potrzeby Instytucji Zarządzającej i rozliczenia z Instytucją Finansującą.

4. Monitoring i ocena realizacji celów Programu

Monitoring i ocena realizacji celów Programu odbywa się na każdym poziomie zarządzania Programem. Koła łowieckie dokonujące wsiedleń - w terminie **do 31 marca** roku następującego po roku, w którym odebrano materiał do wsiedleń - zobowiązane są do przedłożenia we właściwych terytorialnie zarządach okręgowych PZŁ szczegółowych raportów zawierających dane i dokumenty wyspecyfikowane w rozdziale „procedura wnioskowania”, a także uwzględniających:

- liczbę wsiedlonych osobników poszczególnych gatunków,
- szacunkową liczebność zwierzyny drobnej określoną podczas corocznych wiosennych i jesiennych inwentaryzacji (w przypadku kuropatw należy również dokonać zimowego liczenia stad)
- liczbę pozyskanych drapieżników,
- sprawozdanie z innych działań podejmowanych w ramach Programu (edukacja ekologiczna, promocja projektu, budowa wolier adaptacyjnych i inne działania).

W terminie **do 30 kwietnia** każdego roku realizacji Programu, Instytucja Wdrażająca sporządzone raport z realizacji Programu wraz z oceną i prognozą na kolejne lata składa Instytucji Zarządzającej i Instytucji Finansującej. Raport obejmować powinien rok gospodarczy, w którym dokonano wsiedleń.

Po rzeczowym i finansowym zakończeniu realizacji Programu, Instytucja Wdrażająca opracuje i wydrukuje w terminie **do dnia 30 czerwca 2017 roku** raport końcowy, obejmujący wszystkie podejmowane działania i osiągnięte efekty w ramach realizacji Programu w latach 2012-2016.

WNIOSEK

o przystąpienie do „Programu odbudowy populacji zwierzyny drobnej
w województwie mazowieckim”.

I. Dane dotyczące wnioskodawcy i obwodu łowieckiego:

WNIOSKUJĄCY

Pełna nazwa

Adres korespondencyjny

Numer identyfikacji podatkowej (NIP)

REGON

Imię i nazwisko oraz dane teleadresowe osoby odpowiedzialnej za realizację wniosku
.....

OBWÓD ŁOWIECKI

Numer obwodu

Powierzchnia (ha)

Pow. leśna (ha)

Pow. pozostała (ha)

Kategoria obwodu

Zarząd okręgowy PZŁ

II. Dane dotyczące sytuacji w zakresie zwierzyny drobnej na terenie obwodu za okres ostatnich pięciu lat:

Zając:

	20..	20..	20..	20..	20..
Liczebność					
Wszedlenia					
Pozyskanie					
Zagęszczenie					

Kuropatwa:

	20..	20..	20..	20..	20..
Liczebność					
Wszedlenia					

Pozyskanie					
Zagęszczenie					

Bażant:

	20..	20..	20..	20..	20..
Liczebność					
Wsiadlenia					
Pozyskanie					
Zagęszczenie					

Pozyskanie drapieżników:

Lis:

	20..	20..	20..	20..	20..
Liczebność					
Pozyskanie					
Zagęszczenie					

Jenot:

	20..	20..	20..	20..	20..
Liczebność					
Pozyskanie					
Zagęszczenie					

Borsuk:

	20..	20..	20..	20..	20..
Liczebność					
Pozyskanie					
Zagęszczenie					

Kuny (razem: tumak i kamionka)

	20..	20..	20..	20..	20..
Liczebność					
Pozyskanie					
Zagęszczenie					

Norka amerykańska:

	20..	20..	20..	20..	20..
Liczebność					
Pozyskanie					
Zagęszczenie					

Tchórz zwyczajny:

	20..	20..	20..	20..	20..
Liczebność					
Pozyskanie					
Zagęszczenie					

Szop pracz:

	20..	20..	20..	20..	20..
Liczebność					
Pozyskanie					
Zagęszczenie					

III. Wnioskowane ilości zajęcy/ptaków do wsiedleń w rozbiściu na 5-letni okres realizacji Programu oraz spodziewane zagęszczenie poszczególnych gatunków.

Zając:

	20..	20..	20..	20..	20..
Ilość wsiedlanych osobników					
Spodziewane zagęszczenie					

Kuropatwa:

	20..	20..	20..	20..	20..
Ilość wsiedlanych osobników					
Spodziewane zagęszczenie					

Bażant:

	20..	20..	20..	20..	20..
Ilość wsiedlanych osobników					
Spodziewane zagęszczenie					

IV. Uzasadnienie wniosku (w tym opis podjętych/planowanych działań w celu jak największej udatności wsiedleń):

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

V. Nakłady finansowe poniesione w ciągu ostatnich 2 lat i planowane do poniesienia w trakcie realizacji programu.

Należy wykazać wyłącznie nakłady związane z przygotowaniem i zagospodarowaniem łowisk w celu realizacji Programu (np. zakup karmy, budowa budek i podsypów, wartość wykonanych czynności gospodarczych etc.).

UWAGA: Wszystkie wykazane koszty (za roboty dotychczas wykonane) muszą mieć pokrycie w fakturach, rachunkach, protokołach prac gospodarczych itp. oraz dowody zapłaty, tj. polecenie przelewu, pokwitowanie odbioru gotówki itp. Do wniosku należy dołączyć w/w dokumenty.

	Nakłady poniesione		Planowane nakłady				
	20..	20..	20..	20..	20..	20..	20..
zakup karmy							
zakup ptaków/zajęcy do wsiedleń							
budowa budek, podsypów etc.							
wartość wykonanych czynności gospodarczych							
inne							

VI. Oświadczenia:

- Oświadczam, że zapoznałem/am się z Programem odbudowy populacji zwierzyny drobnej w województwie mazowieckim oraz zobowiązuję się do wypełniania obowiązków nałożonych na przystępujących do Programu, które wynikają z treści Programu (w szczególności z rozdziału „kryteria dostępu”).
- Oświadczam, że Kolo Łowieckie posiada niezbędne środki finansowe i jest gotowe do poniesienia niezbędnych wydatków w celu realizacji Programu (w ramach udziału finansowego kół łowieckich planuje się koszty związane z zagospodarowaniem obwodów łowieckich, koszty transportu materiału hodowlanego, jego adaptacji i wsiedleń).
- Oświadczam, że obwód łowiecki wytypowany do zasiedleń został właściwie przygotowany i zagospodarowany, zgodnie z wymogami opisanymi w Programie.

Podpisy osób upoważnionych:

.....

Załączniki do wniosku:

Załącznik Nr 1.

Zaświadczenie wydane przez właściwy terytorialnie zarząd o kręgowy PZŁ (ze względu na położenie obwodu), stwierdzające przydatność obwodu do zasiedleń, zgodnie z danymi zawartymi we wniosku zarządcy/dzierżawcy obwodu łowieckiego o przystąpienie do Programu.

Załącznik Nr 2.

Uchwała zarządu koła łowieckiego o przystąpieniu do realizacji Programu.

Załącznik Nr 3.

Dokumenty finansowe potwierdzające poniesienie nakładów wykazanych w pkt. V wniosku.

ZAŚWIADCZENIE

o przydatności obwodu łowieckiego do zasiedleń w ramach
„Programu odbudowy populacji zwierzyny drobnej w województwie mazowieckim”.

I. Dane dotyczące dzierżawcy i obwodu łowieckiego:

Dzierżawca

Pełna nazwa

Adres korespondencyjny

Obwód łowiecki

Numer obwodu

Powierzchnia (ha)

Pow. leśna (ha)

Pow. pozostała (ha)

Kategoria obwodu

Zarząd okręgowy PZŁ

(dot. położenia obwodu)

II. Zarząd okręgowy PZŁ w stwierdza przydatność w/w obwodu
łowieckiego do wsiedleń:

- zajęcy TAK/NIE
- kuropatw TAK/NIE
- bażantów TAK/NIE

III. Uzasadnienie.

1. Opis działań podjętych/planowanych do realizacji przez dzierżawcę obwodu łowieckiego w celu zwiększenia udatności wsiedleń poszczególnych gatunków (w miarę możliwości należy podać dane liczbowe):

.....
.....
.....
.....
.....
.....

2. Krótka charakterystyka obwodu, uwzględniająca występowanie korzystnych warunków przyrodniczych dla bytowania poszczególnych gatunków objętych wsiedleniami:

.....
.....
.....
.....
.....
.....

3. Doświadczenie dzierżawcy obwodu łowieckiego w działaniach restytucyjnych:

.....
.....
.....
.....
.....
.....

4. Inne okoliczności i argumenty uzasadniające wydanie opinii:

.....
.....
.....
.....
.....
.....

5. Zalecenia odnośnie przygotowania środowiska umożliwiającego rozwój wsiedlanej zwierzyny:

.....
.....
.....
.....
.....

.....
Podpis Prezesa ZO PZL

Charakterystyka gatunków zwierzyny drobnej objętych Programem

Zając szarak – *Lepus europaeus*

Rząd: Zającokształtne – *Lagomorpha*

Rodzina: Zającowate : *Leporidae*

W Europie zające zasiedlają zdecydowaną większość kontynentu, za wyjątkiem północnej Rosji, północnej części Półwyspu Skandynawskiego, Półwyspu Iberyjskiego (na południe od rzeki Ebro) i większości wysp śródziemnomorskich. Zostały introdukowane do Irlandii, kilku wysp na Morzu Północnym i południowej Szwecji (Holmka 1999 r). W drugiej połowie XX wieku, na skutek korzystnych dla gatunku zmian środowiskowych, zasięg występowania gatunku rozszerzał się na wschód kontynentu w tempie 60 km rocznie (Myers i In. 1989).

W Polsce zając występuje na terenie całego kraju, ale najliczniej w centralnej Polsce i południowej części kraju (Pielowski 1993). Liczebność tego gatunku oraz pozyskanie łowieckie w Polsce mają tendencję spadkową od początku lat 90 – tych XX wieku (Popczyk 2010). W dużym stopniu przyczyniły się do tego zmiany w użytkowaniu ziemi oraz wzrastająca presja drapieżnictwa ze strony lisa, gatunków synantropijnych i ptaków szponiastych. Do momentu kryzysu populacji w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, zając szarak bardzo pospolicie występował na Mazowszu. Kryzys liczebności gatunku postępował wraz ze zmianami środowiskowymi oraz wprowadzeniem obowiązkowego szczepienia przeciwko wściekliźnie, co spowodowało dynamiczny wzrost liczebności lisów na terenie całego kraju, a co za tym idzie - wzmożonej presji na swoich ofiarach.

Zające zamieszkują przede wszystkim tereny otwarte: pola, łąki, pastwiska, remizy, stare sady. Chętnie przebywają w zadrzewionych dolinach rzecznych, w bliskości remiz śródpolnych, na obrzeżach pól uprawnych i miedzach śródpolnych. Natomiast rzadziej w głębi zwartych terenów leśnych oraz w wysokich partiach gór. Zając jest gatunkiem roślinożernym. W lecie żywi się przede wszystkim trawą oraz roślinami dwuliściennymi

gatunków dziko żyjących jak i uprawnych. W wyborze pokarmu zające kierują się jak największą zawartością tłuszczów. W diecie zająca znajduje się aż 77 gatunków różnych roślin. W zimie kiedy dostęp do roślinności jest trudny, zające żywią się pędami drzew i krzewów, korą drzew owocowych i innych - najlepiej aby miały miękką korę. U zająca występuje zjawisko cektrofii, czyli zjadania własnych odchodów w celu ponownego strawienia.

U zająca dymorfizm płciowy jest bardzo słabo zaznaczony - samce są tylko nieznacznie większe od samic. Waga zająca waha się między 3 a 6 kg (Caboń – Raczyńska 1974). Okres godowy zaczyna się na przełomie stycznia i lutego, a kończy w okresie letnim. Ciąża trwa ok. 40-43 dni. Pierwsze młode przychodzą na świat w marcu - tzw. marczaki. W miocie rodzi się od 1 do 4 młodych. Samica zrzuca w ciągu roku 2-4 mioty, w odstępach co 2 miesiące (Raczyński 1964). Młode zające samica rozmieszcza pojedynczo lub parami, co ma na celu ochronę przed drapieżnikami. W początkowym okresie (około 30 dni od narodzin) samica karmi młode mlekiem raz dziennie. Mleko jest bogate w składniki odżywcze (Maaskamp 1980). Po 14 dniach młode zające mogą być już samodzielne. Dojrzałość płciową osiągają w wieku ok. 8 miesięcy. Maksymalna długość życia zająca wynosi 12-14 lat, ale tylko niewiele osobników dożywa tego wieku. Z powodu dużej śmiertelności naturalnej, spowodowanej dużą presją drapieżników, długość życia nie przekracza zwykle 1,5 roku.

Areal osobniczy zajęcy w ostatnich latach został jasno określony dzięki zastosowaniu technik telemetrycznych. W większości takich badań, średnia wielkość arealu wynosi między 10 a 40 ha (Wasilewski, Misiorowska 2008).

Kuropatwa - *Perdix Perdix*

Rząd: Kuraki - *Galliformes*

Rodzina: Bażanty - *Pfasianidae*

W Polsce kuropatwy występują - poza partiami wysokich gór - na terenie całego kraju. Na początku lat 70-tych XX wieku liczebność kuropatwy szacowano na ok. 7 milionów sztuk, a na początku lat 90-tych szacowana liczebność kuropatwy wynosiła zaledwie 0,5 miliona (według Stacji Badawczej PZL w Czempiniu). Powyższe dane pokazują, że w ciągu dziesięciu lat nastąpił prawie 5-krotny spadek liczebności gatunku, którego liczebność ustabilizowała się na początku XX wieku (Panek 2000).

Kuropatwy preferują większe obszary porośnięte trawami, poprzerywane kępami krzewów, pasami zarośli, z remizami śródpolnymi. W miejscach takich znajdują schronienie i często gniazdują. Ptaki chętnie bytują w zróżnicowanych uprawach polowych, tolerują dość znaczne zakłócenia w siedlisku wywołane przez człowieka, nie unikają poboczy dróg i szlaków komunikacyjnych (Panek 2000).

Pokarm kuropatw w szczególności składa się z trzech grup: liście traw, nasiona zbóż oraz nasiona chwastów i rośliny zielne. Pokarm owadzi stanowi tylko 5-10%. W przypadku piskląt pokarm zwierzęcy stanowi aż 60% diety przez pierwsze 2-3 tygodnie życia. W szczególności są to larwy błonkówek, muchówek, chrząszczy oraz larwy mrówek. Istnieje silna zależność między obfitością i dostępnością owadów a przeżywalnością i wzrostem piskląt. Kuropatwy są ptakami prowadzącymi stadny tryb życia. Bytują w grupach przez około 8-9 miesięcy w roku (od początku lipca aż do marca), w pozostałym okresie łączą się w pary. Liczebność grup jest zmienna: od 2 – 25 sztuk, zwykle ok. 15 sztuk. Kuropatwy przebywają na obszarach określonych arealów, które są zmienne w zależności od pory roku i dostępności pokarmu. Dość często areale różnych stadek pokrywają się. W Polsce zagęszczenie osiąga maksymalnie 20 par/km² (Panek 1997).

Kuropatwy są monogamiczne, po złączeniu się w pary przez kolejne sezony razem wychowują potomstwo. Pary łączą się na koniec lutego między osobnikami tej samej grupy. Dość często młode samce opuszczają swoje stado i łączą się z samicami z sąsiednich stad (Jenkins 1961). Samice zakładają gniazdo (w maju), wygrzebując nogami w ziemi małe zagłębienia, które wyścielają niewielką ilość suchej trawy i liści. Na gniazda wybierają miejsca pod osłoną gęstej roślinności zielnej lub niskich krzewów, w polach lucerny na miedzach, żywopłotach (Panek 1997). Samica zaczyna wysiadywanie od złożenia ostatniego jaja (składa ok. 20), które trwa od 23 do 25 dni. Kuropatwy składają jaja tylko raz w roku, wyjątkowo poprawiają lęgi w przypadku zalania lub zniszczenia lęgu. Pisklęta po wylęgnięciu są zagniazdownikami. Obydwoje rodzice bardzo troskliwie opiekują się potomstwem. Młode rozwijają się bardzo szybko - po ok. 15 dniach potrafią latać, a po 3 miesiącach w pełni przypominają dorosłe osobniki. Dojrzałość płciową osiągają już w następnym roku. Przez ten czas przebywają w stadzie rodzinnym. Średnia długość życia kuropatwy wynosi ok. 2 lat, a najstarsza znana kuropatwa osiągnęła wiek 5 lat (Paludan 1963).

Czynniki śmiertelności bardzo silnie wpływają na kuropatwy na wszystkich etapach życia. Straty w zniesieniach spowodowane przez drapieżniki (lisy, krukowate) oraz prace polowe mogą dochodzić do 25% (Jenkins 1961). Pisklęta do 6 tygodnia życia są bardzo wrażliwe na spadki temperatur oraz długie okresy z opadami deszczu. Do połowy lipca przeżywa między 18-60% wyklutych piskląt (Jenkins 1961). W Polsce śmiertelność kuropatw w ciągu 12 miesięcy liczona od 1 września roku, w którym się urodziły, dochodzi do prawie 80% (Olech 1971). Najistotniejszym czynnikiem śmiertelności osobników dorosłych są surowe warunki klimatyczne w zimie, a straty w latach z ostrymi zimami mogą sięgać nawet 80-90% stanu jesiennego (Panek 1990).

Bażant – *Phasianus colchicus*

Rząd: Kuraki – *Galliformes*

Rodzina: Bażanty – *Phasianidae*

Bażant pochodzi z Azji. Pierwsze informacje o występowaniu bażanta na terenie Polski pochodzą z 1567 r. ze Śląska (Glutz i in 1973). W Polsce bażant występuje nierównomiernie na terenie całego kraju. Najliczniej spotykany jest w centralnej Polsce oraz na południu i południowym zachodzie. Naturalnym środowiskiem bażanta są niziny i tereny podgórskie, tam gdzie nie panują surowe zimy. W górach bażanty występują jedynie na wąskich zalesionych dolinach do wysokości 600 m n.p.m. Bażanty preferują tereny trawiaste lub porośnięte suchymi bylinami, tereny z remizami, grupami krzewów, nadrzeczne zarośla, szuwały i trzcinowiska. W okresie letnim mogą się rozejść po całym terenie z dala od zadrzewień, jednak w okresie zimowym wracają tam szukając schronienia ze względu na wrażliwość na wiatr, wilgoć i niskie temperatury. Bardzo istotnym dla tego gatunku jest dostęp do wody (Cramp 1998).

Bażant jest gatunkiem wszystkożernym, a skład pokarmowy jest bardzo urozmaïcony i zależy od siedliska i pory roku. W okresie jesienno–zimowym w pokarmie dominują nasiona chwastów i rośliny uprawne (ziarna kukurydzy, gryki, pszenicy i jęczmienia) oraz nasiona krzewów i drzew (borówka, dzika róża, tarnina), a także zielone oziminy. W okresie zimowym - o ile mają dostęp - bażanty pobierają również rośliny okopowe (marchew, buraki cukrowe lub pastewne). Wiosną i latem duże znaczenie mają młode pędy, siewki i jagody. W okresie tym dominują składniki zwierzęce, larwy i dorosłe chrząszcze oraz pluskwiaki,

muchówki i szarańczaki. Bażanty zjadają także dżdżownice i małe kręgowce. Ptaki te połykają kamyczki lub bardzo twarde nasiona (do 5 mm średnicy), które pełnią funkcję mechaniczną do rozcierania pokarmu oraz jako źródło mikroelementów (Glutz i in 1973). Pisklęta przez okres pierwszych 4 tygodni żywią się głównie drobnymi owadami i pajęczakami. Zielone części roślin zaczynają spożywać od 10 dnia życia, a nasiona po 6 tygodniach życia (Dementiev i Gladkov 1952).

W okresie zimowym bażanty bytują w grupach (często jednopłciowych), których skład i liczebność podlega ciągłej zmianie. Bażanty są ptakami poligamicznymi, choć pary monogamiczne nie są rzadkością. Zwykle samiec gromadzi kilka samic (nieraz do 10 sztuk). Zbyt duża liczba kogutów podczas toków może być przyczyną śmierci kur przez zdeptanie, gdyż każdy kogut będzie chciał pokryć daną kurę. Pokryte kury wybierają miejsca gniazdowania w znacznym rozproszeniu, często poza terytorium samca. Samice zakładają gniazdo w okresie kwietnia – maja, wygrzebując nogami w ziemi małe zagłębienia, które wyścielają niewielką ilością suchej trawy i liści. Na gniazda wybierają miejsca pod osłoną gęstej roślinności zielnej lub niskich krzewów, w polach lucerny, na miedzach, w żywopłotach. Samice składają od 8 do 15 jaj. Wysiadywanie trwa około 23-28 dni od złożenia ostatniego jaja. Pisklęta po wykluciu przebywają w stadzie rodzinnym na niewielkim areale do około 5 ha. Młode zaczynają już podlatywać po 12 dniach a po trzech tygodniach nocują już na gałęziach drzew. Młode przebywają pod opieką matki przez około 80-90 dni po czym rozpraszają się. Dojrzałość płciową osiągają w następnym roku. Najstarszy zaobrączkowany osobnik osiągnął wiek 7 lat i 7 miesięcy (Glutz i in 1973).

Straty w legach dochodzą do 60% wszystkich gniazd i są spowodowane głównie przez drapieżniki (lisy, ptaki krukowate oraz psy i koty) oraz prace agrotechniczne na polach (Włodarczyk 1967). Pisklęta są wrażliwe na chłód i przeciągający się okres pogody deszczowej.

Piśmiennictwo:

1. Panek M. 2000, Sytuacja populacji kuropatwy w Polsce w latach 1998-2000 (wyniki monitoringu).
2. Panek M. 1997, Density - dependent brood production in the Grey Partridge *Perdix perdix* in relation to habitat quality. *Bird Study* 44: 235-238.
3. Holmka M. Zima J. 1999A *Lepus europeus* (Pallas 1778) W : Mitchell-Jones A. J. The atlas of European mammals. T&AD Poyser Natural History, London: 166-167.
4. Myers K 1989, *Leporidae* W., Walton D.W., Richardson, Fauna of Australia, Volume 1 B Mammalia Canberra: 1-31.
5. Pielowski Z., Kamieniarz R., Panek M. 1993, Raport o zwierzętach łownych w Polsce. Biblioteka Monitoringu Środowiska: 1-129.
6. Popczyk B. 2010, Materiały pokonferencyjne „Nauka Łowiectwu”.
7. Cabot-Raczyńska K. 1974, Variability of the body weight of European hares *Acta Theriologica* 19: 69-80.
8. Raczyński J. 1964, Studies on the European hare. V. Reproduction. *Acta Theriologica* 9: 305-312.
9. Wasilewski M., Misiorowska M. 2008, Nauka Łowiectwu. Badania nad efektywnością wsiedleń zajęcy z hodowli zagrodowej.
10. Paludan K. 1963, Partridge markings in Denmark. *Danish Review of Game Biology* 4: 25-60.
11. Jenkins D. 1961, Population control in protected partridges (*Perdix perdix*) *Journal of Animal Ecology* 30: 235-255.
12. Olech B. 1971, Realized production, mortality and sex structure of a partridge (*Perdix perdix*) population and utilization for game purposes in Poland. *Ekologia Polska* 19: 617-650.
13. Glutz von Blotzheim U. 1973, *Handbuch der Vögel Mitteleuropas*, Band 5 (Galliformes und Gruiformes) Frankfurt/ Main: 1-699.
14. Cramp S. 1998, *The Complete Birds of the Western Palaearctic*. Oxford University Press, OptiMedica (CD-ROM).
15. Demetiev G. P., Gladkov N. A., 1952, *Ptitsy Sovetskogo Soyuze*, vol. 1,2 Izdatelstvo Nauka, Moskva: 1-532.
16. Włodarczyk L. 1967, Badania nad stratami w łęgach bażantów. *Zachodni Poradnik Łowiecki* 7, 4: 25-27.
17. Nauka Łowiectwu, Kryzys zwierzyny drobnej i sposoby przeciwdziałania, Samorząd Województwa Mazowieckiego, 2007.
18. Nauka Łowiectwu, Zajęć na ratunek, Samorząd Województwa Mazowieckiego, 2007.
19. Nauka Łowiectwu, Drapieżnictwo na zwierzynie drobnej, Samorząd Województwa Mazowieckiego, 2008.
20. Nauka Łowiectwu Środowiskowe uwarunkowania kryzysu zwierzyny drobnej, Samorząd Województwa Mazowieckiego, 2009.
21. Monitoring Stacji Badawczej Polskiego Związku Łowieckiego – Czemiń – stan zwierzyny drobnej.